

Александар РАСТОВИЋ
Историјски институт
Београд

ПОГЛЕДИ ВЕЛИКЕ БРИТАНИЈЕ И СРБИЈЕ НА ПРОБЛЕМ МАКЕДОНИЈЕ 1903-1908. ГОДИНЕ*

Током 1903. године пажњу европске јавности поред мајског пре-
врата привукао је још један буран балкански догађај. Реч је о устанку у
Македонији до кога је дошло због тешког положаја тамошњег хришћан-
ског становништва услед вишевековне несносне турске владавине која је
почела све више да слаби што су искористиле разне одметничке групе пот-
помогнуте из Бугарске, које су терорисале и пљачкале домаће становни-
штво. Тамошњу ситуацију су оптерећивали и нарастајући антагонизми и
аспирације суседних хришћанских држава. Све су оне, позивајући се на
своје историјске, културне, верске, језичке, државне разлоге полагале пра-
во на ту област. Осим тога из вида никако не треба изоставити жељу вели-
ких сила Аустро-Угарске, Немачке, Русије али и Велике Британије да
остваре контролу над тим простором због реализације сопствених геостра-
тешких, политичких, економских интереса.

На самом почетку XX века Македонија се и даље налазила под
влашћу Турске. У то време у њен састав су улазиле територије Солунског
и Битољског вилајета. На том простору је живело више од два милиона
становника од чега је хришћана било више од милион и тристо хиљада,
муслимана нешто више од осамсто хиљада, а педесет хиљада сефардских
Јевреја је живело у Солуну. Према подацима које је Дејвид Баучер, дугого-
дишњи дописник *Timesa* са Балкана изнео у *Енциклопедији Британици*
за 1911. годину у одредници Македонија, на том простору је тада живело

* Рад настао као резултат рада на пројекту Министарства за науку, технологије и
развој *Европски оквири српског националног препорода (1804-1918)*. (Ев. бр. 1435).

два милиона и двесто хиљада становника, од тога милион и тристо хиљада хришћана, осамсто хиљада муслимана и седамдесет пет хиљада Јевреја. Што се тиче градова, по Баучеровим подацима, у Солуну је 1910. године живело сто тридесет хиљада људи, у Битољу шездесет хиљада, а у Скопљу тридесет две хиљаде.¹

Изузетно повољан геостратешки положај овог подручја утицао је да кроз историју за њега буду заинтересоване како велике силе тако и његови суседи, и то посебно од тренутка када су на Берлинском конгресу добили независност. За разлику од новоформираних балканских држава, Македонија је на Конгресу прошла горе јер је остала у саставу Турске, а стање које је у њој владало било је најбедније у односу на све друге области у региону.² Зато је с правом Џејмс Баучер приметио да је "Македонија главна позорница сукоба народа у Источној Европи", односно да је "македонско питање суштина Блискоисточног питања".³ Националне противречности између балканских народа и држава најизразитије су се преламале управо у Македонији.⁴ Међутим, занемаривало се да је у етнографском погледу Македонија увек представљала својеврсни мелтинг пот, односно шаренило више религија и народа словенског и несловенског порекла.⁵ Угледни професор европске историје на Универзитету у Чикагу Ф. Шевил назвао је Македонију због њеног повољног положаја "срцем Балкана", а услед сталних миграција и мешања њених нација и "истинским музејом балканских народа".⁶

У походу на Македонију нарочито је била активна Бугарска. Стварањем Егзархата 1870. почиње њена агресивна верска, културна и политичка пропаганда чији је циљ био бугаризација Словена у Турској. Уз помоћ егзархије Бугари су успели да остваре национални утицај у појединим крајевима Старе Србије и Македоније.

Што се тиче Србије, она је више почела да се интересује за Македонију после Берлинског конгреса, који је распршио за дуже време њене намере да се прошири у правцу Босне и Херцеговине. За време владе Стојана Новаковића започела је права политичка, дипломатска, културна и просветна офанзива Србије према Турској, односно Македонији. Новаковић је био поборник зближавања са Турском и у том смислу је веровао да се одржавањем добрих односа са Турском могу остварити српски интереси

¹ J. D. Bourchier, *Macedonia*, The Encyclopedia Britannica, vol. XVIII, (1911), 216-217.

² M. Gleni, *Balkan 1804-1999*, I, Beograd 2001, 165.

³ S. Markovich, *British Perceptions of Serbia and the Balkans 1903-1906*, Paris 2001, 44.

⁴ M. S. Anderson, *The Eastern Question 1774-1923. A Study in International relations*, London 1966, 268.

⁵ С. Терзић, *Срби и македонско питање*, Етнички састав становништва Србије и Црне Горе и Срби у СФРЈ, Београд 1993, 237.

⁶ F. Schevill, *The Balkan Peninsula and the Near East*, London 1922, 431-432.

у Македонији и у Старој Србији, а то је подразумевало изградњу већег броја српских цркава и школа.⁷ Резултат те политичко-просветно-културне акције огледао се у чињеници да је на територији Македоније 1903. године радило 67 српских основних школа са 3537 ученика, девет гимназија са 568 ђака, једна теолошка школа и три високе школе у којима су се образовале девојке.

Влада Ђорђа Симића, формирана децембра 1896, такође је остварила одређене успехе у Македонији. Порта је уклонила грчког епископа из Скопља и дозволила 1897. године привремено именовање српског архимандрита Фирмилијана за епископског администратора. Промена званичне спољнополитичке оријентације Србије доласком Владана Ђорђевића на чело владе 1897. када се она поново зближила са Аустријом, одразила се и на српску ствар у Македонији. Иритирана поновним изменом спољно-политичког курса Русија је отказала своју помоћ Србији у области Македоније и приближила се Бугарској, подржавајући њене аспирације у том подручју. Политику заинтересованости Србије за Македонију наставио је и краљ Александар Обреновић непосредно пред смрт.

На прелазу између два века Македонија је била суочена са великим сукобима, свакодневним екцесима и терором који је проузроковао велике жртве. То је углавном била последица намере да се изврши бугаризација Македоније. Земљом су харале разне чете и групе при чему су најорганизованије биле оне иза којих је стајала управо Бугарска. Још новембра 1893. године у Солуну је формирана **Внатрешна македонска револуционарна организација**, ВМРО коју су чиниле македонске избеглице, а подршку је добила и од Дамјана Грујева и Гоце Делчева. Основни циљеви организације су били борба за стицање аутономије Македоније под турским сизеренством и спречавање њене поделе. Њихово гесло је било **Македонија за Македонце**. Међутим, уз подршку бугарске владе крајем 1894. у Софији је основан **Врховни македонски комитет**, нова револуционарна организација, иначе антипод ВМРО, која је убрзо почела са провокацијама дуж македонске границе. Организација је била под директном контролом Бугарске и њен циљ је био ослобођење Македоније од турске власти и њено прикључење Бугарској.

Циљ, организацију, тактику и активности ВМРО и револуционарних организација и чета у Македонији врло исцрпно је представио Ноел Бреилсфорд у књизи **Macedonia. It'Races and their Future**. По њему, то је био аутохтон односно стварно македонски покрет, кога су припремили, водили и помагали Македонци. Срж покрета су чинили чврста организа-

⁷ М. Војводић, *Србија, српско питање и Турска крајем XIX и почетком XX века*, Међународни научни скуп "Ислам, Балкан и велике силе", Историјски институт САНУ, Београд 1997, 377.

ција и дисциплина њених чланова. За разлику од овог, како га Хенри Бреилсфорд назива тајног друштва, које је деловало на територији Македоније, у Бугарској је у исто време установљена политичка организација чији су чланови били емигранти из Македоније. Циљ македонског комитета је према његовом мишљењу био стварање слободне и неутралне македонске државе под сизеренством султана у којој би све нације биле једнаке. Иако су лидери били Бугари, Бреилсфорд пориче да им је замисао била да изврше анексију Македоније и прикључе је Бугарској.⁸ Међутим, морао је да призна да је временом покрет све више почео да поприма насилне методе борбе односно да прераста у војну организацију. Македонски комитет је радикализовао методе борбе и постао терористичка организација која је упражњавала насиље, шпијунажу и убиства. Својим члановима су наметнули гвоздену дисциплину, а они који нису поштовали одлуке били су одмах стрељани. Исто је важило и за становнике села. Место које би отказало послушност **Унутрашњој организацији** било би сурово кажњено. Селјаци би били претучени, а њихове куће спаљиване као опомена другима. Онај ко би издао тајне непријатељу по кратком поступку би био стрељан. Британски журналиста истиче да је спирала насиља и страха интензивирана у пролеће 1903. и то после подизања отоманске банке у Солуну у ваздух. Резултат тог такмичења у крвопролићу и неправди је била ноћна мора терора који је довео до тога да је цео живот у Македонији био парализован.⁹

Почетком XX века за прилике у Македонији велику заинтересованост испољавали су и многобројни британски путописци и научници. Заправо, интересовање њихове јавности за Македонију видљиво је још од 1890. године и трајаће све до 1920. када је Источно питање коначно затворено.¹⁰ У британској историографији постоји бројна литература у којој се разматра македонско питање.¹¹ Занимљиво је да је вирус својатања Маке-

⁸ H. N. Brailsford, *Macedonia, Its Races and their Future*, London 1906, (= Brailsford, *Macedonia*), 121.

⁹ Ibid, 142.

¹⁰ J. Zametica, *The Macedonian Question among British Contemporaries: Serbophiles and Bulgarophiles (1897-1920)*, Међународни научни скуп: "Европа и Источно питање (1878-1923). Политичке и цивилизацијске промене", Историјски институт САНУ, Београд 2001, 321-339.

¹¹ Издвајамо најзначајнију библиографију англосаксонске историографије о Македонији и македонском проблему који се односе на период од 1903 до 1914. године: G. F. Abbot, *Macedonia and its Revolutionary Committees*, London 1903, 414-429.; Idem, *The Tale of a Tour in Macedonia*, London 1903, 45-282.; Idem, *Turkey in Transition*, London 1909, 77-199.; K. Blind, *Macedonia and England's Policy*, London 1903, 741-755.; J. Booth, *Trouble in the Balkan*, London 1905, 1-117, 118-280.; H. N. Brailsford, *Macedonia: Its Races and their Future*, London 1906.; L. Buxton, *The Black Sheep of the Balkans*, London 1920, 94-181.; N. Buxton, *Future of Macedonia*,

доније захватио и британске научнике који су се у својим радовима опредељивали за српску, бугарску или грчку страну. Сви су они већ од 1894. године почели да примећују да је тамо посебно снажан био утицај бугарске пропаганде.

Македонију је у лето и јесен 1900. године посетио професор Ебот са Емануел колеџа на Кембриџ Универзитету. У књизи, *The Tale of a Tour in Macedonia* истакао је да је мало вероватно да би Бугари признали да у Македонији осим њих живе и Срби и Грци. Као и многи његови савременици истакао је да тамо влада нетрпељивост између Срба и Бугара и да је то постала скоро нормална појава.

Српске претензије на Македонију подржавао је Херберт Вивијан у књизи, *The Serbian Tragedy with Some Impressions of Macedonia*. Он је сматрао да је Србија имала коректан однос према Македонији јер је спроводила мирну пропаганду преко школа, цркви и конзулата. Залагао се да "Срби имају историјско право и циљ на повратак већег дела Македоније".¹² О Бугарима и њиховој акцији у Македонији изнео је најнегативније мишљење. Подвукао је да Бугари спровode агитацију у Македонији већ

London, s.a.; N. Buxton and C. R. Buxton, *The War and the Balkans*, London 1915.; C. T. P. Conwell-Evans, *Foreign Policy from a Back Bench 1904-1918*, London 1932, 1-14.; *Further Correspondences respecting the Affairs of South Eastern Europe*, Turkey, N°3, 1903, 1-96, vol. LXXXVII, London 1903.; G. P. Gooch, and H. Temperley, *British Documents on the Origin of the War, 1894-1914*, vol. V, The Near East. The Macedonian Problem and the Annexation of Bosnia 1903-1908, London 1928.; D. O. Goodman, *The Emergence of the Macedonian Problem and Relations between the Balkan States and the Great Powers 1897-1903*, London 1955.; J. Grant and H. Temperley, *Europe in the Nineteenth and Twentieth Centuries 1789-1950*, London 1971, 359-380.; R. Graves, *Storm Centres of the Near East: Personal Memories, 1879-1929*, London 1933, 209-251.; E. C. Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars, 1912-1913*, Cambridge 1938.; E. Hoesch, *The Balkans: A Short History from Greek Times to the Present Day*, London 1972, 16-142.; D. M. Mason, *Macedonian and Great Britain Responsibility*, London 1903.; G. Monger, *The End of Isolation: British Foreign Policy 1900-1907*, London 1963, 87-158.; F. Moore, *The Balkan Trail*, London 1906, 252-280.; D. M. Perry, *The Politics of Terror. The Macedonian Revolutionary Movements 1893-1903*, London 1988.; C. Price, *The Balkan Cockpit*, London n.d.; R. Rankin, *The Inner History of the Balkan War*, London 1914.; R. A. Reiss, *The Comitadji Question in Southern Serbia*, London 1924.; *The Macedonian Crisis*. Balkan Committee, London 1903.; The Parliamentary Debates (Fourth Series). Volume CXXVIII. 1903.; H. Vivian, *The Servian Tragedy with Some Impressions of Macedonia*, London 1904, 252-285.; A. Upward, *The East End of Europe*, London 1908, 1-49.; L. Villari, *The Balkan Question*, London 1905.; S. Watson, *The Rise of Nationality in the Balkans*, London 1917, 142-284.; R. Wyon, *The Balkans from Within*; London 1904, 1-200.

¹² H. Vivian, *The Servian Tragedy with Some Impressions of Macedonia*, London 1904, 278-283.

тридесетак година и да је њихова политика попримила насилне методе као што су разбојништва, односно да су у Македонију увели систем хајдучије. Дуж целе Македоније бугарски комитети примењују владавину терора. Свако ко би им се супроставио настрадао би. Тиме су скинули маску и представили се у правом светлу. У целини гледано Бугаре је сматрао опасним јер су веома мудри и бескрупулозни.

По њему је Балкан још био средњевековно подручје јер су хајдучија и разбојништво својствени средњем веку управо актуелне на том простору. Седиште разбојништва на Балкану се налази у Македонији. Тврдио је да највећи део разбојника долази из Бугарске, одакле се припрема терен за анексију или аутономију тог подручја. "Банде тероришу целу земљу и мирољубиво сељаштво које је обавезно да им плаћа трибут. Банде провоцирају масакре, а турска војска има стриктну наредбу да избегава сукобе."¹³

Током 1905. године Македонију је посетио и чувени британски новинар Џон Фостер Фрејзер. Он у књизи, *Pictures from the Balkans* истиче да цео Балкан пустоше ривалске хришћанске банде које тероришу села и врше притисак на становништво да пређе из грчке цркве у бугарску и обратно. Хришћани мрзе Турке али се између себе мрзе још више. Фостер је сматрао да је Балкан у том тренутку представљао узаврео котао.¹⁴

Сматрао је да Велика Британија нема територијалних претензија према Балкану и једино из хуманитарних разлога жели да види задовољење правде у Македонији. Стога је предлагао да његова земља као непристрасна сила поведе акцију да се обезбеди ефикасна европска контрола ситуације у Македонији, а да се Бугарској, Румунији, Србији и Грчкој стави до знања да не полагају наде у територијалне аспирације према тој области. Једино трајно решење је давање аутономије Македонији, као и стварање балканске конфедерације у одбрамбене сврхе у којој би Турска била њен саставни део.

Аутор се осврнуо и на питање етничке припадности становништва Македоније и истакао да сви Македонци проклињу Турке и воле своју земљу. Свака од суседних држава сматра да су Македонци припадници њиховог народа и да македонска територија треба да припадне њима. Међу њима влада мржња и Фрејзер се плашио крвопролића ако би се Македонија уступила хришћанима.

Британски новинар Рециналд Вајон објавио је 1904. године своја сећања и успомене из Македоније у делу, *The Balkans from within*. На страницама те књиге изразио је велико дивљење за Бугаре. Писао је о "извандредној чврстини тог народа који је пре хиљаду година био један од нај-

¹³ Ibid, 253-263.

¹⁴ J. F. Fraser, *Pictures from the Balkans*, London 1912, 2 3.

већих на свету и који је победио стварајући империју чије су границе допирале до обала Црног и Егејског мора и до Далмације у Јадранском мору".

Џон Бут је током 1903/1904. године боравио у Македонији као специјални дописник листа *Graphic* и по повратку у домовину објавио 1905. књигу *Trouble in the Balkans*, која је такође заступала бугарске интересе у Македонији. Македонију је описао као лепу земљу, толико лепу да је скоро невероватно да се може сматрати гнездом расне мржње и крвопролића. Бут је признао да Бугари као и Срби имају идеју о подели Македоније.¹⁵

Нешто умеренији став према припадности Македоније, пореклу становништва и врсти језика којим су се служили имао је Хенри Ноел Бреилсфорд.¹⁶ Међутим и он је у својој књизи о Македонији заступао бугар-

¹⁵ Ibid, 169.

¹⁶ Хенри Ноел Бреилсфорд (*Henry Noel Brailsford*) је рођен 25. децембра 1873. у Мирфилду код Јоркшира. Отац му је био методистички свештеник. Хенри Бреилсфорд се школовао на Вотсон колеџу у Единбургу (1883-1884) и високој школи Данди (1885-1890). После завршетка студија запослио се као предавач на Краљица Маргарета колеџу у Глазгову. Међутим, 1897. је одлучио да напусти академску каријеру и постане новинар у листу *Scots Pictorial*. Жељан авантуре ступио је као добровољац у Хеленистичку легију борећи се на страни Грка против Турака. То ратно искуство му је било инспирација да напише своју једину новелу, *The Broom of the War God* (1898). На препоруку Роберта Адамсона, професора логике на Универзитету Глазгов, запослио се као страни дописник листа *Manchester Guardian*, што му је омогућило да проведе доста времена на Балкану, у Француској и Египту. У Лондон се преселио 1899. где је постао новинар листа *Morning Leader*. Касније је постао водећи новинар у листу *Daily News*. Писао је и за листове *The Star* и *The Nation*. Постепено прихватајући идеје левице, 1907. године је приступио независној лабуристичкој партији. Наредних неколико година се усредредио на писање књига као што су: *Adventures in Prose* (1911), *Shelley, Godwin and his Circle* (1913), *War of Steel and Gold*, *Origins of the Great War* (1914), *Belgium and the Scrap of Paper* (1915). У књизи, *A League of Nations* (1917), залагао се за формирање међународне организације која би се бавила питањима трговине, прекоморских инвестиција. Пошто није изабран за посланика у парламенту 1918. године као лабуристички кандидат, кренуо је на турнеју по земљама централне Европе. Као резултат проучавања патњи народа у пораженим земљама у Првом светском рату настале су његове књиге: *Across the Blocade* (1919) и *After the Peace* (1920). Упозоравао је да ако се Версајски уговор не измени то може довести до јачања немачког милитаризма и избијања Другог светског рата. Веома се интересовао и за руску револуцију. Пошто је посетио Русију написао је две књиге о тој теми, *The Russian Workers Republic* (1921) и *How the Soviets Work* (1927). На иницијативу Клифорд Алена именован је за уредника листа *New Leader*, гласила независне лабуристичке партије. Тада је у листу запослио неколико врло познатих и талентованих личности као што су Џорџ Бернард Шо и Берtrand Расел. Међутим његове идеје нису наишле на добар пријем у руководству странке тако да је 1926. истеран из листа. Ипак је и даље наставио да објављује чланке за лист све до 1932. када је напустио

ску ствар. Што се тиче Бугара, тврдио је да су они веома бројни у сва три македонска вилајета, Срби и Албанци на североистоку (Скопље), а Грци у Солуну. У битолском вилајету су подједнако заступљени Албанци, Бугари и Грци Кључно питање да ли су Македонци Срби или Бугари разрешио је тако што је сматрао да они нису Срби и њихова крв тешко може бити чисто словенска, већ представљају мешавину Бугара и друге неаријевске расе.¹⁷ Међутим, мислио је да су управо Срби та неаријевска раса која помешана са Бугарима чини Македонце. Бреилсфорд изводи закључак да Македонци тешко могу да буду и чисти Бугари јер су имиграције и освајања Срба оставили много српске крви у њиховим венама. У погледу македонског дијалекта он по њему није нити чисто српски ни бугарски, али је више бугарски него српски.¹⁸

Шифру успеха бугарске пропаганде у Македонији открио је на примеру разговора који је обавио са једним сељаком. На питање да ли је његово село бугарско или грчко, сељак је одговорио да је сада бугарско, а да је претходно било грчко. Навео је и разлоге те промене: " Ми смо сиромашни људи али смо желели да имамо своју школу и свештеника. Раније смо имали грчког учитеља. Плаћали смо му пет фунти годишње као и храну. Грчки конзул му је плаћао још пет фунти. Међутим, нисмо имали свог свештеника, већ је један свештеник опслуживао више села. Био је немаран и нетачан. Отишли смо код грчког епископа да се жалимо на свештеника, али је он одбио да учини било шта по том питању. Бугари су то чули, дошли су код нас и понудили нам свештеника и учитеља који би живели у

и партију. Писао је за новине *The Reynolds News*, *The New Statesman* и за лево оријентисани часопис *Tribune*. Написао је и књиге *Rebel India* (1931) где се zaloжио за окончавање колонијалне владавине своје земље у Индији и *Property or Peace* (1934), где је истражио везе између рата и капитализма. За време Другог светског рата писао је за *New Statesman* и радио за *BBC* али је наставио и да пише књиге од којих су најважније, *Subject India* (1943) и *Our Settlement with Germany* (1944). Осим тога објавио је велики број новинских и стручних текстова са македонском тематиком. Најпознатији су: *Македонски револт* (*The Macedonian Revolt*, *Fortnightly Review*, London, September 1903, 428-444.); *Македонија: Могуће решење* (*Macedonia: a Possible Solution*, *Fortnightly Review*, London, October 1903, 638-646.); *Македонски Бугари: психолошка студија* (*The Bulgarians of Macedonia: a Psychological Study*, *Fortnightly Review*, London, June 1904, 1049-1059.); *Политика Либерала на Блиском истоку* (*A Liberal Policy in the Near East*, *Independent Review*, London, August 1904, 321-336.); *Будућност Крита* (*The Future of Crete*, *North American Review*, New York, August 1905, 251-260); *Грци у Македонији* (*The Greeks in Macedonia*, *Contemporary Review*, London, October 1905). После одласка из новинарства 1946. окренуо се писању историје радничког покрета. Смрт га је 23. марта 1958. прекинула да заврши рад на тој књизи.

¹⁷ Brailsford, *Macedonia. Its Races*, 101.

¹⁸ *Ibid.*

нашем селу, а ми им не би ништа плаћали. Наше село је сиромашно и ми смо морали да постанемо Бугари."¹⁹

Говорећи о ситуацији на простору Македоније, Бреилсфорд је приметио да су "Македонци данас Бугари јер слободна и прогресивна Бугарска зна како да их привуче, а да Србија није остварила тако снажан утицај и да је српски случај у Македонији последица малог и вештачког покрета".²⁰ Узроке српског неуспеха у Македонији је објашњавао тиме што је Србија веома касно истакла свој интерес у тој области. Све до окупације Босне и Херцеговине, она је била концентрисана на те покрајине. За то време Бугари су формирали своју националну цркву, која је постала веома популарна међу македонским Словенима, као и народне школе. Осим тога, британски новинар је истицао и унутрашње проблеме Србије (револуције, владавина терора, финансијски неред). Указао је и на разлике у националном и психолошком карактеру између Срба и Бугара. Срби су народ који ужива у задовољствима, љубави, имају развијену естетску компоненту и емотивнији су од Бугара. Међутим, они немају моћ континуираног деловања тако да су за осамдесет година слободе направили мањи морални и материјални прогрес него Бугари за двадесет пет година

За бугарску ствар у Великој Британији и њено право на Македонију ипак се највише залагао дописник *Times-a* са Балкана, Џејмс Дејвид Баучер.²¹ Судбина Македоније је постала централна тачка његовог деловања и

¹⁹ Brailsford, *Macedonia*. 102; *The Macedonian Revolt*, 439.

²⁰ Brailsford, *Macedonia*. 103.

²¹ Џејмс Дејвид Баучер (*James David Bourchier*) по пореклу Ирац рођен је 1850. године као пете дете малог протестанског земљопоседника у јужној Ирској, изборна јединица Корк. Завршио је *Trinity College, Dublin*, као и Универзитет *Cambridge*. Био је професор на *Eton* Универзитету више од једне деценије, али је због здравствених проблема био принуђен да се 1888. године повуче из наставе. Одлази у Беч где се сусреће са Бринслеј Ричардсом, својим другом са колеџа, који је у то време био дописник *Times-a*. На његов предлог одлази исте године у Румунију одакле шаље извештаје за *Times* поводом побуне сељака која је избила у то време. Из Румуније одлази у Бугарску, у место Трново које је оставило снажан утисак на њега. Иначе сваке године, сем за време летњих одмора, боравио је по неколико месеци на Балкану. Обилазећи Бугарску, Румунију, Грчку, стекао је изузетно добро знање о овим земљама, за разлику од Македоније, Србије, Албаније и Црне Горе, које је мање познавао. Био је најбоље обавештени Британац о догађајима у Бугарској. Тада започету новинарску каријеру обављаће наредних тридесетак година као дописник *Times-a* са Балкана, при чему је до 1892. био повремено, а од 1895. године његов стални дописник. Поред *Times-a* писао је и за *The Fortnightly Reviews*, *The Contemporary Review*, *The Fortnightly Review*, *The Illustrated London News*, *Cornhill Magazine*. Био је очаран Бугарском, а истовремено је заступао и антирурске ставове. Веома брзо је стекао наклоност бугарског премијера Стамбулова и принца Фердинанда кога је описао као доброг тактичара и човека који поседује

смисао живота. Он је још 1900. године у *Timesy* изнео оцену агитације Бугарске у Македонији. Тада је написао да је "бугарска нација срце и душа македонског покрета". Своју оцену Бугара изнео је и 1905. године у есеју о македонском питању, називајући их смелом, радном, истрајном и штедљивом расом.

Србе и Србију није посебно ценио, а њихове аспирације према Македонији одбацио је као закаснеле. Његов колега Лајонел Џејмс је ту нетрпељивост доводио у везу са инцидентом који се десио када је група Срба приликом путовања по Блиском истоку Баучера избацила из воза. То га је толико повредило да им никада није заборавио оно што су му учинили. И поред тога, посетио је Србију 12. јуна 1903. године, одмах после преврата

изврсну меморију. Изражавајући наклоност према бугарским националним и државним циљевима заступао је тезу да Бугарска треба да припадне Бугарима. Говорио је да је Бугарска најнезависнија земља на свету. Његови односи са Фердинандом су нагло захладнели после убиства Стамбулова. Сматрао је да до убиства не би дошло да му је влада омогућила одлазак у иностранство. Баучер се почео интересовати за положај Помака које је сматрао за муслиманске Бугаре. Августа 1895. писао је о њиховом масакру у селу Доспат. Лично се уверио о размерама злочина. Због извештаја које је поводом покоља слао у Лондон потпуно је пао у немилост бугарске владе и принца Фердинанда. Прешао је у Атину одакле је 1896. извештавао са олимпијских игара, али и за време критског устанка 1897. када је показивао отворене симпатије према грчким устаницима. И поред тога што је пао у немилост бугарских званичника за обичне Бугаре остао је национални херој. Када је Бугарска 1908. прогласила независност, Баучер је пао у немилост уредништва свога листа јер није послао информације о томе и зато је повучен из Софије. Иначе сматран се једном од најзначајнијих личности које су допринеле склапању Балканског савеза 1912. године. На томе му је признање одао и грчки државник и његов велики пријатељ Венизелос. Он своју оданост Бугарској није променио ни током Првог светског рата, када је дошао и у сукоб са британским послаником у Софији Сир Хенријем Бакс Ајронсајдом кога није симпатисао јер је веровао да овај презире Бугаре. И када је Бугарска 1915. приступила Централним силама, Баучер је стао на њену страну што је тадашњег уредника *Times-a* Викема Хенрија Стида запрепастило и подстакло да подсети Баучера да су Велика Британија и Бугарска у рату и то на супротним странама. Октобра 1915. напустио је Софију и отишао је у Букурешт, одакле се наредне године пребацио у јужну Русију, а затим и у Петровград где је једно време провео у бољшевичком затвору. У Софију се вратио 1920. године, где је и умро 30. децембра. Бугари су у знак захвалности према ономе што је учинио за њих у манастиру Рила одржали посмртну церемонију и тамо га и сахранили. Важио је за водећег британског новинара свога доба. Веровао је у слободу писања и није пристајао да чини компромисе на уштрб истине. Због изношења истинитих информација које нису ишле у прилог Бугарској и Грчкој прекинуо је своје односе са бугарским принцом Фердинандом и грчким принцом Ђорђем. Огроман је његов допринос објављивању десетог издања *Encyclopedia Britannica* која садржи велики број информација о Бугарској, Грчкој, Криту, Македонији.

одакле је за свој лист слао извештаје о стању у Србији после убиства краљевског пара Обреновић.²²

Џејмс Баучер је био веома активан члан *Балканског комитета* кога је 1903. године у Лондону основао либерални посланик Ноел Бакстон као групу за притисак на британску владу како би се смањила опасност од рата на Блиском истоку и натерала турска влада да изврши неопходне реформе у Македонији. Поред Бакстона као изразитог бугарофила који није крио своја осећања, у комитету су деловали и Џемс Баучер, Хенри Бреилсфорд, Роберт Грејвс, британски генерални конзул у Солуну између 1903-1909. године, посланик Џемс Брајс, лорд Фицморис, лорд Станмор, Херберт Гледстон, Сер Артур Еванс, Лиланд Бакстон као и многи други. У једном писму упућеном листу *Times*, Ноел Бакстон је признао да је Балкански комитет највише урадио за бугарске националисте у Македонији.

Избијање устанка у Македонији 3. августа 1903. године изазвало је огромно интересовање европске јавности. Ипак највећи одјек био је у јавном мњењу и званичној политици Велике Британије. Већина Енглеза је са симпатијама пратила борбу хришћана против турске власти. Велику заинтересованост за устанак у Македонији показао је и британски парламент. Посланик Џемс Брајс је 10. августа од владе тражио јасан одговор какав ће однос заузети према устанку и какве ће мере покренути да се то питање реши. Одговорио му је председник владе Алфред Балфур који је указао да је тај део Европе дуго представљао извор потешкоћа и изнео разлоге који су по њему довели до избијања устанка. "Ја верујем да историјска истина изискује од нас да кажемо да биланс криминалитета лежи много више код револуционарних чета него код турских трупа."²³ Балфуров говор, посебно онај део у коме је за избијање устанка оптужио револуционарне чете, изазвао је бурне реакције и негодовања у британској јавности, која је ту изјаву искористила да искаже своје незадовољство против владе, а симпатије према устаницима. Читаву активност против конзервативне владе Балфура и агитацију у корист афирмације македонског питања водили су либерални посланици.

Најутицајније британске новине слале су своје специјалне и ратне извештаче на лице места. Издвајала се група познатих новинара који су се специјализовали за Македонију. Међу њима су најпознатији били: Џон Доналд, политички дописник и А. Хејлс, војни извештач *Daily News-a*, Џејмс Баучер, специјални дописник *Times-a*, А. Хамилтон, војни извештач агенције *Reuteurs*, Реџиналд Вајон, дописник *Daily Maily-a*, Хенри Бреил-

²² R. Cramton, *James Bouchier an Appreciation*, South Slav Journal, vol. 18, N° 3-4, 1997, 96.

²³ *The Parliamentary Debates*, Fourth Series, vol. CXXVII, 1903, London 1903, 695-697; X. Андонов-Пољански, *Дебата у британском парламенту*, О илинденском устанку, НИИ, 664 (1963), Београд 1963, 12.

сфорд, извештач *Manchester Guardian-a*. Ипак, најважнију улогу у афирмацији македонског питања у Великој Британији одиграо је Балкански комитет чија је платформа деловања објављена у апелу, *Our Duty to Macedonia*. У овом својеврсном манифесту се изражавала нада да ће Велика Британија одиграти важну улогу у решавању македонског проблема.²⁴ Балкански комитет је организовао велику мрежу за прикупљање финансијске помоћи за настрадало становништво током гушења устанка од стране турске војске. У ту сврху при комитету је формирана специјална мисија, *The Macedonian Relief Committee* на чијем челу се налазио Хенри Бреилсфорд.

Балкански комитет се прославио и организовањем многобројних митинга и протеста широм земље. Од августа до децембра 1903. године одржано је више од 200 митинга и протесних скупова.²⁵ На њима су се исказивале симпатије за борбу хришћана Македоније, а против турске власти што је навело владу да постепено почне да мења своју дотадашњу туркофилску политику. Митинзи у знак подршке Македонији и борби тамошњих хришћана организовани су и током 1904, 1905, 1906. и 1908. године.

Посебан сегмент британске заинтересованости за дешавања у Македонији за време устанка односио се на војна питања. О томе је нарочито исцрпно писао Френсис Ричард Маунсел, британски војни аташе у Цариграду. Он је у више својих извештаја пажњу посветио устаницима, њиховим војним циљевима и стратегији, устаничким центрима, а у првом реду Крушеву где је било концентрисано 1500 људи насупрот 4000 турских војника, који су устанички центар држали у окружењу. Бројку од четири хиљаде турских војника које је Порта послала у Крушево да угуше побуну износи и Јован Ф. Христић, српски отправник послова у Цариграду у депеши коју је упутио српском министарству иностраних дела 12. августа 1903.²⁶

Веома драгоцене податке о саставу и стратегији устаничких јединица али и о последицама гушења устанка налазимо и код британских новинара и путника који су тамо боравили. Тако на пример Џон Фостер Фрејзер у својој књизи износи податке да су након напуштања Крушева од стране завереника Турци убили седамдесет седам становника града и спалили 570 дућана и кућа.²⁷ Према првим информацијама које је српски конзулат у Битољу послао Београду после турског заузимања Крушева спаљено је 366 кућа, 203 дућана, а убијена су четрдесет четири хришћана.²⁸

²⁴ Х. Андонов Пољански, *Одгласот на Илинденското востание во Америка и Европа*, Историја, IV, 1, Скопје 1968, 45.

²⁵ *Ibid*, 46.

²⁶ АС, МИДС, ПО, 1903, Ф-VI, Д-III, Пов. бр. 810, Христић-МИД-у, 30. VII/12. VI-II 1903.

²⁷ J. F. Fraser, *op. cit.*, 209.

²⁸ АС, МИДС, ПО, 1903, Ф-VI, Д-IX, Пов. бр. 6026, Ристић-МИД-у, 5/18. VIII 1903.

Што се тиче реакције Србије на избијање устанка у Македонији, он је дочекан са симпатијама. Велики број добровољаца био је регрутован за помоћ устаницима. Српска штампа је позивала своје сународнике да помогну устаницима како се не би догодило да Србија изгуби права на Македонију. Организовани су и митинзи подршке устаницима. О званичном српском ставу према устаничком покрету веома детаљно је британску владу извештавао и Вилфред Тесицер, незванични британски представник у Београду. Он је 9. августа обавестио лорда Ленсдауна да је Србија према устанку у Македонији заузела став неутралности. Међутим, сматрао је да српска влада тај устанак посматра као олакшање јер се њиме скреће пажња домаће јавности са унутрашњих питања земље. Тесицер је 18. августа упозорио Лондон да је у Београду одржан тајни састанак са циљем да се наоружају чете за инвазију на турску територију након избијања македонског устанка.²⁹ О ширењу покрета за одлазак српских чета у Македонију како би се укључиле у македонски устанак Тесицер је писао и у извештајима које је послао 20. и 30. августа 1903. године. Навео је податак да је у Београду прикупљено милион франака који ће бити употребљени за опремање три батаљона српских добровољаца, којих за сада, и то само у Београду има између 500-600.³⁰

Иначе, српска влада је редовно и детаљно информисана о стању ствари током устанка, како преко својих посланика у Цариграду и Атини, тако и путем депеша које је добијала из својих конзулата у Скопљу и Битољу. Карактеристичан је извештај који је 19. августа 1903. из Цариграда послао Јован Ф. Христић. Он је писао је да међу припадницима илава влада велика непослушност и разузданост, као и да они чине велике испаде. Одсуство дисциплине умногоме доприноси спорим покретима и неуспесима турске војске. На крају свог извештаја, Христић метафорично истиче да се нове тешкоће јављају и за Турску и хришћанско становништво и да ће то тако редом ићи док се не сруши и сама зграда која већ пуца са свих страна.³¹ Скоро свакодневно су слати и извештаји о покољима хришћана од стране турских јединица у побуњеним областима Македоније.³²

У званичној британској политици македонско питање је сагледавано и кроз призму антагонизма интереса балканских држава у тој области, а пре свега српских и бугарских, који иначе нису могли да се сакрију у том

²⁹ F. O. 105/149, PRO, N° 143, Thesiger to Lansdowne, August 18, 1903.

³⁰ F. O. 105/149, PRO, N° 145, 147, Thesiger to Lansdowne, August 20, 30, 1903.

³¹ АС, МИДС, ПО, 1903, Ф-VI, Д-III, Пов. бр. 843, Ј. Ф. Христић-МИД-у, 6/19. VIII 1903.

³² АС, МИДС, ПО, 1903, Препис. Архив САНУ-оставштина М. Ристића, бр. 14243, Ристић-МИД-у, 7/20. VIII 1903.; АС, МИДС, ПО, 1903, Ф-VI, Д-III, Пов. бр. 868, Ј. Ф. Христић-МИД-у, 10/23. VIII 1903.; 20. VIII / 2. IX 1903.; АС, МИДС, ПО, 1903, Пов. бр. 645, Ј. М. Михаиловић-МИД-у, 5/18. IX 1903.

тренутку вербалним позивањем на потребу међусобне сарадње што је иначе правилно уочи Вилфред Тесицер. Он је 30. септембра 1903. обавестио Форин офис да је турска влада издала посебну Ираду о признању српске националности у Македонији, чиме је по његовом мишљењу желела да направи противтежу ширењу бугарског националног покрета односно намеравала да искористи љубомору која је постојала између Бугара и Срба.³³ О сукобу Бугара и Срба у Македонији, који нису били само вербалне природе већ су попримили размере, правог малог рата, Тесицер је писао и у лето и јесен 1904. године. Тако је, на пример, информисао британску владу да су се српске и бугарске чете 6. јула сукобиле код Кичева, а средином октобра исте године и код места Пореч када је на бугарској страни настрадало тридесет двоје људи. У тим извештајима, писало се и о даљњем настављању убијања Срба у Македонији од стране бугарских чета, које истовремено приморавају тамошње становништво да пређе на Егзархарт.³⁴

Сурово гушење македонског револта до кога је дошло крајем октобра 1903. и прогони побуњеника, али и локалног становништва, изазвали су оштру реакцију европског и британског јавног мњења. Рециналд Вајон је писао о тешким приликама које су владале у Македонији после гушења устанка. "Крвопролиће, пожари, пљачке, убиства су свакодневна појава. Стигла је несносна зима и донела тешку глад која немилосрдно пустоши Македонију. Морално и материјално пропадање се спроводи систематски. Сви окрузи су опустошени, свуда се могу видети згаришта и уништена села чији број износи више од стотину. У охридском и битолском крају ситуација је најтежа".³⁵ Члан хуманитарне мисије при Балканском комитету Хенри Невинсон забележио је да је "видео најстрашнија страдања које је човечанство до сада претрпело. Порушено је између сто и двесто хришћанских села, а без крова над главом је остало између 60000 и 100000 људи."³⁶

Хенри Бреилсфорд је у својој књизи изнео драгоцене податке који такође говоре о размерама трагедије која је задесила устаничке крајеве. По њему укупно је убијено и рањено 746 устаника.³⁷ Међутим, далеко страшније су биле размере освете и одмазде коју су турске казнене експедиције примењивале према становништву које се затекло у устаничким краје-

³³ F. O. 105/149, PRO, N° 156, Thesiger to Lansdowne, September, 30, 1903.

³⁴ F. O. 105/153, PRO, N° 57, Thesiger to Lansdowne, July 10, 1904.; F. O. 105/153, PRO, N° 78,79, Thesiger to Lansdowne, October 17, 19, 1904.

³⁵ X. Андонов Пољански, *Ситуацијата во Македонија по Илинденското востание и Мирцитегските реформи*, Годишен зборник, 8, Скопље 1955, 14.

³⁶ А. Илиева, *Британска сведоштва за Македонија во 1904 година*, Литературен збор, XXVII, 4, Скопље 1980, 75.

³⁷ Brailsford, *Macedonia*, 155.

вима. Спаљено је укупно 12211 кућа, а 70000 људи је остало без својих домова. Само у битолском вилајету потпуно је спаљено 115 села, 84000 кућа је уништено, а 115 људи убијено. У суседне државе се иселило 30000 људи, 3098 жена је силовано, њих 176 је одведено у турска села, 1500 заробљено, а 1900 нестало.³⁸

У том периоду британска штампа је упорно калкулисала о могућем времену избијања новог сукоба на простору Македоније. Готово унисоно се шпекулисало да ће већ наредног пролећа тамо избити нови рат. Интересантно је да је карактеристичан наслов новинских чланака најчешће гласио, *Да ли ће тамо на пролеће бити рата*. Дописник *Daily Maily-a*, Рециналд Вајон такође је прогнозирао да ће на Балкану, то јест у Македонији током 1904. године неминовно доћи до новог рата. У својој књизи Вајон је истакао да Бугарска сматра да је наступио тренутак када ће моћи да оствари своје интересе у Македонији и да то наговештава да ће се у 1904. на Балкану поново ратовати. Једино чудо може ту област спасити од рата, резигнирано закључује Вајон.³⁹

О могућем избијању нових немира у Македонији, такође је писао и Вилфред Тесицер и те наговештаје је посебно апострофирао у скоро свим извештајима које је слао Форин офису из Београда у периоду између 1903. и 1905. године. Он је у контексту избијања нових немира у Македонији посебну пажњу обратио на деловање револуционарних комитета и уставничких чета на тлу Србије и односу српске владе према њима. Врло педантно је бележио све покрете и преласке тих чета на македонску територију од априла 1904. до средине 1906. године. Преко свог поверљивог човека, члана македонског комитета у Београду, чији је псеудоним био Бошњак, Тесицер је из прве руке добијао поверљиве податке о деловању тог комитета. Преко њега је сазнао да вође националног покрета у Македонији агитују међу народом о идеји стварања аутономне Македоније и протеривању свих страних, а посебно бугарских агената који желе да извуку корист подстичући нереде у Македонији.

Занимљиво је да је Тесицер 3. априла 1905. године обавестио своје матично министарство да је српска влада одлучила да прекине активности македонског комитета који је претходних годину дана деловао у Београду у прилог стварања македонске аутономије. Из Тесицеровог извештаја сазнајемо да је влада преузела фонд из кога се финансирао комитет, али да је под своју контролу ставила и све остале сличне организације које су дело-

³⁸ Ibid, 161-166; У чланку, *Бугари Македоније*, Бреилсфорд је изнео податак о шестдесет хиљада људи који су остали без својих домова. Н. Н. Brailsford, *The Bulgarians of Macedonia*, The Fortnightly Review, vol. LXXV, January to June 1904, London 1904, 1051.

³⁹ R. Wyon, *op. cit.*, 2-12.

вале на територији краљевине Србије. Надзор и управа на свим тим организацијама поверена је Ђоки Јовановићу, шефу српске пропаганде у МИД-у Србије. Тесиџер је сматрао да је овим чином српска влада преузела одговорност за будуће акције тих друштава јер није желела да ризикује и изазове Аустрију да уђе у Стару Србију због непромишљених потеза неодговорних људи из македонских комитета. Поред тога, влада није желела обнову нереда у Македонији како се не би изазвале велике силе да радикално промене њен политички статус што би било на штету Србије.⁴⁰

Међутим, и поред радикалних мера српске владе на обуздавању деловања македонских друштава у Србији Вилфред Тесиџер је наредних месеци извештавао да српске чете прелазе српску границу и упадају у Македонију где се сукобљавају са турским трупама. Он лично изражавао је сумњу у искреност српске владе да не провоцира нове сукобе и неизазива немире у Македонији. Напротив, сматрао је да су те чете организоване, формиране и наоружане управо од стране српске владе. Британски посланик Вајтхед, који је стигао у Србију после обнављања дипломатских односа две земље, такође је у својим извештајима писао о упаду устаничких чета из Србије на територију Македоније и подршци коју су добијали од српске владе.

О турској ситуацији у Македонији врло упечатљиво је 1905. године писао и Хенри Бреилсфорд. Суморну македонску свакодневницу је објашњавао тамошњим политичким и економским стањем. Писао је да је "страх у Македонији више од осећања. То је физичка болест, обољење земље, болка која потиче од тираније. Уђете у колибу коју сеоска породица назива својом кућом. У мраку постепено постајете свесни да се нешто што је живо мрда или стење у најмрачнијем делу собе на поду испод прљавог ћибета. Запитате се да ли то створење болује од грознице или великих богиња, а он је уствари болестан од страха. Страх је доминантан, свеприсутни мотив. Он гради село, покреће сеобе, објашњава преваре. Он је изградио морал земље... Страх је значајни елемент у свакодневном животу Бугара."⁴¹ Основни разлог револта у Македонији Бреилсфорд је видео, како у економском незадовољству становништва, тако и у политичким аспирацијама међу интелигенцијом.

Иначе о узроцима устанка у Македонији доста се писало и у англосаксонској и домаћој историографији. Занимљива је оцена коју је о том устанку дао Филип Грејвс у свом делу *Briton and Turk*. Он је био мишљења да су на избијање устанка дела бугарске популације у Битољском вилаету у лето 1903. године утицали претерани намети турских власти и зе-

⁴⁰ F. O. 105/153, PRO, N° 16, Thesiger to Lansdowne, April 3, 1905.

⁴¹ Brailsford, *Macedonia*, 36-37.

мљопоседника, албански зулуми и незаинтересованост великих сила.⁴² По мишљењу Ф. Р. Брица, професора историје на Универзитету Лидс, побуну у Македонији су изазвали Бугари, али због лоше организације и недостатка ефективне помоћи осим подршке које су добијали од присталица Егзархата, устанак је био осуђен на пропаст. Други хришћани Македоније, углавном Грци и Срби који су годинама били суочени са тероризмом Егзархата, остали су по страни. Бриц закључује да се конкретна последица тог револта огледала у крвавим репресалијама које су Турци предузели према домицилном становништву после гушења побуне.⁴³

Питање Македоније је изазивало пажњу великих сила, а посебно Аустрије, Русије и Велике Британије. Приликом сусрета руског и аустријског владара Николе II и Франца Јозефа у Мирцштегу 1903. године, утврђене су конкретне мере за извођење реформи у овој области. Склапање споразума је била директна последица устанка односно покушај да се побољша тежак положај хришћана који су после пропасти револта били изложени невиђеним одмаздама и кажњавањима од стране турских власти. Њиме је требало спречити даљи терор Арбанаса над хришћанима који је управо те године достигао врхунац. Истовремено, примена реформи имала је за циљ укључење хришћанске популације у политички живот земље.

Мирцштетски програм реформи, који је усвојен 24. октобра 1903, био је састављен од девет чланова у којима се, између осталог, прецизирао да ће цивилни агенти Аустрије и Русије уз генералног инспектора Хилми-пашу водити рачуна о потребама хришћана, надгледати завођење реформи и указивати на незаконити рад локалних власти. Предвиђало се и увођење жандармерије коју би чинили инострани генерал и официри. Турска је морала да приступи и преуређењу администрације и судства које је истовремено требало отворити и за пријем хришћана. После смиревања ситуације у Македонији, Турска се обавезивала да промени границе административних јединица уз обавезу да се народности боље групишу. Такође је морала да надокнади хришћанским избеглицама штету начињену током гушења устанка, да подигне нове куће и да сељаке по попаљеним селима ослободи плаћања једногодишњег пореза. У пакет реформи била је уврштена и обавеза формирања мешовите комисије састављене на паритетном принципу од хришћана и муслимана, са циљем да испита све почињене злочине за време устанка и каснијих нереда.⁴⁴ Овакав предлог реформи

⁴² P. P. Graves, *Briton and Turk*, London, s. a. 88.

⁴³ F. R. Bridge, *From Sadowa to Sarajevo. The Foreign Policy of Austria-Hungary 1866-1914*, London 1972, 264.

⁴⁴ B. D., vol. V, № 20, *The Murzteg Programme*, Text, October 2, 1903, 65-66.; M. Stojković, *Balkanski ugovorni odnosi 1876-1996*, I том (1876-1918), Beograd 1998, 240-241.; L. Albertini, *The Origins of the War 1914*, vol. I. European relations from the Congress of Berlin to the Eve of the Sarajevo Murder, London 1952, 135-136.; M. S.

је подржан и од стране британске владе и она га је препоручила турском султану који је 24. новембра 1903. године план прихватио у начелу, задржавајући право да преговара око спровођења програма у појединостима.⁴⁵

Британска влада је, свесна своје одговорности за ситуацију у Македонији, потребе да сачува своје позиције на том простору и предупреди тамошњу аустро-руску акцију, али и немачки утицај у Турској, припремила свој предлог програма реформи који је био готово истоветан са аустро-руским планом. Неколико дана пред сусрет суверена Русије и Аустрије у Бечу, лорд Ленсдаун је 29. септембра 1903. упутио британском амбасадору у Бечу Френсису Планкету посебну инструкцију о могућим реформама у Македонији, како би се превазишла тешка ситуација у тој области. У њој се тражило да се тамо именује један хришћански или муслимански гувернер са европским помоћницима и поставе европски инспектори за судство и финансије, као и официри за реорганизацију полиције и жандармерије.⁴⁶

Та инструкција се сматра као претеча Мирцтешког програма јер је била истоветна са аустро-руским предлогом реформи, односно чинила је њену основу.⁴⁷ Верујући у остварљивост реформи британска влада је 1905. предложила мере допуне Мирцтешког споразума. Након поморске демонстрације флоте које су велике силе предузела 19. децембра те године, Турска је прихватила допуњење то јест финансијске реформе.

На жалост, у целини гледано Мирцтешки програм реформи допуњен тзв. финансијским реформама, остао је мртво слово на папиру. Европске силе су биле закупљене својим проблемима с једне стране, а с друге стране, њихови различити интереси у том подручју блокирали су реализацију реформи. Европа је по ко зна који пут показала нејединство што је био сигнал за Турску да поново прибегне свом старом и добро опробаном рецепту, сталном успоравању и опструисању реформи, то јест да одустане од њиховог спровођења.⁴⁸

Србија је пажљиво пратила сва дешавања у погледу постизања реформског пакета мера за Македонију. Српска влада је своја гледишта о Мирцтешком споразуму изнела у посебном и опширном циркулару који је 2. децембра 1903. године упутила генералном конзулату у Скопљу. Склапање Мирцтешког споразума поздрављено је и прихваћено у Србији. Међутим, званична политика је изражавала сумњу у успех реформи сматрају-

Anderson, *The Eastern Question*, 271.; F. R. Bridge, *From Sadowa to Sarajevo. The Foreign Policy of Austro-Hungary 1866-1914*, London 1972, 265.

⁴⁵ L. Albertini, *The Origins of the War 1914*, 136.

⁴⁶ B. D., vol. V, № 15, *Lansdowne to Plunkett*, September 29, 63-64.; M. Stojković, *Balkanski ugovorni odnosi 1876-1996*, I том (1876-1918), Beograd 1998, 241.

⁴⁷ X. Андонов Пољански, *Велика Британија и Македонија*, 46.; Г. Тодоровски, *Реформите на големите европски сили во Македонија II (1829-1909)*, Скопје 1984, 28.

⁴⁸ M. S. Anderson, *op. cit.*, 272.

ћи да ће оне опстати само ако у реформисање административног апарата у Македонији буду укључене и балканске државе. Истичала се и потреба сарадње балканских држава, а пре свега Србије и Бугарске, које морају да се уздигну изнад својих историјских атавизама, то јест да одустану од територијалних аспирација на спорним подручјима Македоније. Сумњајући у искреност споразума у инструкцији се наглашавало да Србија ипак мора да се пре свега постара да, уз сагласност Русије, обезбеди своје националне интересе ако они буду угрожени у случају да се покаже неискреност залагања Аустрије по питању реформи.

Међутим, ситуација у Македонији се и током 1905. године све више погоршавала. Русија и Аустрија су тражиле да балканске државе онемогуће и забране регрутовање герилских банди на њиховој територији, као и њихово пребацивање у Македонију. Тако су, на пример, по писању британског вицеконзула у Београду Блекенеја, аустријски и руски посланици у Србији средином маја 1905. изразили српској влади своје незадовољство због тога што српске чете стално прелазе на територију Македоније и захтевали строжије мере како би се онемогућило да револуционарне банде неометано тамо одлазе.⁴⁹

Заинтересованост Лондона за дешавања у Македонији и после 1903. године показују извештаји, како Вилфреда Тесицера, тако и осталих британских представника на Балкану и у Цариграду. У њима се изражавала огорченост због метода које су Турци користили да би угушили устанак и поступака које су примењивали у постустаничком периоду. Чак је и министар иностраних послова лорд Ленсдаун, почетком 1905. признао да "никада у Македонији није био већи неред, жандармерија немоћна, администрација укочена, а финансије очајне".⁵⁰ И британска штампа је писала о неуспешности реформи великих сила у овој области. По извештајима енглеских листова "биланс реформи у Македонији је крајем 1905. био катастрофалан: за осам месеци 785 убијених, седамдесет четири спаљене куће, четири срушена манастира".⁵¹ Забринутост британске политике за развој тамошње ситуације изнео је у разговору са српским послаником у Лондону доктором Михаилом Милићевићем и стални државни подсекретар у Форин офису Фицморис. О садржини разговора Милићевић је известио Пашића 4. јула 1906. године. Током сусрета британски политичар је оценио да стање у Македонији није задовољавајуће и да тамо највеће тешкоће прави Турска која не схвата да би за њу боље било да попусти захтевима великих сила.⁵²

⁴⁹ F. O. 105/155, PRO, N° 21, *Blakeney to Lansdowne*, May 13, 1905.

⁵⁰ *Documents Diplomatiques Francais VI*, N° 13, (DDF).

⁵¹ *Correspondence Turkey I* (1906), N° 59.

⁵² АС, МИДС, ПО, 1906, Ф-III, Д-ХI, I/6, Пов. бр. 1124, Милићевић-Пашићу, 22. VI 1906.

Британска дипломатија је током фебруара 1907. захтевала од српске владе да спречи прелазак герилских банди у Стару Србију и Македонију тврдећи да их предводе српски официри.⁵³ Влада Србије је одбила оптужбе да финансира и подржава устаничке банде, а за официре који их предводе тврдило се да нису у активној служби већ су резервисти.

Ситуација у Македонији наставила је да се погоршава. У писму које је 13. децембра 1907. године, упутио амбасадору Виљему Гошену, Едвард Греј је признао да су "ствари у Македонији горе него што су икада биле односно да су горе него када је он ступио на дужност и да је потпуно јасно да помирљива политика није имала ефекта".⁵⁴ Исту оцену је поновио и у писму које је упутио Николасу О Конору.⁵⁵

Ситуација у Македонији наставила је да се погоршава тако да је македонско питање поново стављено на дневни ред британског парламента 13. фебруара 1908. Британски министар Едвард Греј саопштио је 29. фебруара да има предлог за решење македонског питања. Предложени план је предвиђао да Македонија добије аутономни статус сличан ономе који је имала Источна Румелија 1878. године. Због тога што га ниједна велика сила није прихватила, Велика Британија је била принуђена да план повуче. План Едварда Греја о статусу Македоније наишао је на различити пријем и код балканских држава. И док је за Србију, Грчку и Турску био неприхватљив, позитивно је одјекнуо у Бугарској где су га 27. марта 1908. године у Софији, чланови свих македонских друштава одушевљено подржали. Током сусрета британског краља Едварда и руског цара Николаја II у Ревалу 9. и 10. јуна 1908. британска страна је предложила ново решење за Македонију које је подразумевало да та област добије аутономну административну управу. Такође је презентован детаљан план о њеној пацификацији.⁵⁶ Избијање младотурске револуције спречило је, међутим, реализовање тога пројекта.⁵⁷ Осим тога споразум у Ревалу наишао је и на противљење Аустро-Угарске и Немачке.

⁵³ B. D., V, N° 84, Whitehead to Grey, February 15, 1907, 117-118.

⁵⁴ B. D., vol. V, N° 173, Grey to Goshen, December 13, 1907, 219.

⁵⁵ B. D., vol. V, N° 174, Grey to N. O. Conor, December 13, 1907, 219-220.

⁵⁶ B.D., V, N° 195, Secret, Memorandum by Sir C. Hardinge, June 12, 1908, 237-245.

⁵⁷ X. Андонов Пољански, *Велика Британија и Македонија*, 49.; Исто, *Ситуацијата во Македонија*, 33.

ЗАКЉУЧАК

Повећано интересовање за ситуацију у Македонији у британској званичној политици појавиће се на почетку XX века. Све до краја септембра 1903. године у њеној политици је преовладала тврда турскофилска оријентација што је имало одраза и на њен став према Македонији. Међутим, под притиском своје јавности, снажног деловања либералне партије и њених посланика у парламенту, потребе да се наметне као равноправни партнер са другим великим силама и у Македонији и због намере да тамо учврсти своје интересе, британска влада почиње да врши притисак на Турску како би прихватила неопходне реформе у Македонији и побољшала положај тамошњег становништва. Инструкције њеног министра иностраних послова сажете у пет тачака за Македонију представљале су полазну основу будућег Мирџешког споразума, који ипак на крају није успео због сукоба интереса великих сила у Македонији, односно њихове неискрене намере да тамо коначно ствари дођу на своје место. После гушења самог устанка Велика Британија ће и даље бити заинтересована за тамошња дешавања. Тек од 1908. године она почиње да прави заокрет ка предузимању неких радикалних мера које су се огледале у залагању за стицање аутономије Македоније-Ревалски сусрет, а који због избијања младотурске револуције није спроведен. У Првом балканском рату британска политика је и даље била резервисана према српским намерама у Македонији да би током Другог балканског рата, схвативши да су Бугари губитници, стала на српску страну и подржала њихове циљеве.

Што се тиче Србије, она је са симпатијама примила вести о почетку устанка у Македонији. Међутим, званична српска политика је заузела став неутралности. У Србији се и после гушења устанка пажљиво пратило шта се дешава у Македонији. Поздрављало се доношење Мирџешког програма, али се сматрало да ће успех у његовој примени зависити од тога да ли ће се у реформисање тамошње администрације укључити и балканске државе. Уједно Србија је била спремна и да се договори са Бугарском око Македоније, уз спремност на одрицање од територијалних претензија у спорним зонама Македоније, ако то прихвати и бугарска страна. Коначно, Србија није прихватила, за разлику од Бугарске, план Едварда Греја из фебруара 1908. године о аутономији Македоније.

Aleksandar Rastović

Views of Great Britain and Serbia on the Macedonian Problem 1903-1908

Summary

Great Britain was to take more interest in the affairs in Macedonia at the beginning of XX century. Up to end of September 1903 a strong turcophile orientation would prevail in its policy towards Macedonia. After the outbreak of the revolt, under the pressure the public opinion, strong influence of the liberals, a need to make itself an equal partner with other great powers and because of the intention to strengthen its interests in Macedonia, the British government started to press Turkey to adopt necessary reforms and improve position of the Christian population. As late as 1908 it started to make a turning point in order to undertake more radical measures, such as support to the autonomy of Macedonia – the meeting of Reval which was not realized due to the outbreak of Young Turks Revolution. In the First Balkan War, the British politics were still reserved towards the Serb intentions in Macedonia. Only during the Second Balkan war, realizing that the Bulgarians were to lose, it came to the Serbian side and supported its goals.

Serbia favored the uprising in Macedonia. However, official Serbian policy took a neutral position.